УДК 373.5.015.31

Тетяна Федорченко

ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ

Наші дослідження і практика переконливо довели, що профілактичну роботу в школі з формування просоціальної поведінки молодших школярів у контексті профілактики негативних проявів у поведінці потрібно розпочинати якомога раніше. Враховуючи значущість осмислення негативних проявів у поведінці, у нашому дослідженні було визначено таку поведінку молодших школярів, що не відповідає освітньо-виховним та морально-правовим суспільним нормам. Просоціальна поведінка – це система дій і вчинків особистості, зумовлених свідомим прийняттям соціально-значущих норм і цінностей, несприйнятливістю до ризикованих способів суб'єктно-суб'єктних взаємодій, прагненням конструктивно вирішувати міжособистісні суперечності з метою попередження і подолання негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, здатністю до самореалізації у різних видах діяльності.

Упродовж усього історичного шляху розвитку цивілізації простежується розуміння важливості проблеми подолання негативних відхилень у поведінці учнів та важливості моралі і права у становленні особистості. Особливу значущість для проведеного дослідження мають праці, в яких розкриваються основні питання формування просоціальної поведінки молодших школярів у контексті профілактики негативних проявів у поведінці (І. Данченко, В. Кириченко, Н. Максимова, Н. Онищенко, В. Оржеховська, В. Татенко, Г. Товканець). Стосовно поведінкових відхилень особливого значення набуває превентивна діяльність, якій присвятили свої дослідження С. Бєлічева, І. Козубовська, О. Пилипенко, Л. Прокопенко, Т. Титаренко, М. Фіцула.

Мета написанні статті – проаналізувати формування просоціальної поведінки молодших школярів у контексті профілактики негативних проявів у поведінці.

У ході нашого дослідження ми з'ясували, що уже з перших днів навчання у першому класі привертають увагу непосидючі, надзвичайно активні, метушливі діти, які не здатні навіть деякий час зосередити на чомусь увагу. Така поведінка є характерною для молодших школярів із синдромом гіперактивності. Оскільки такі відхилення характеризуються відсутністю стійкої уваги, їх часто називають синдромом дефіциту уваги. Вчені виділяють такі вияви дефіциту уваги у молодших школярів: неспокійні рухи рук і ніг, невміння спокійно сидіти на місті, швидке відволікання на сторонні подразники, нетерплячість, невміння дочекатися

своєї черги під час гри або в різних ситуаціях у колективі, невміння зосередитися, труднощі під час виконання запропонованих завдань, балакучість, заважання іншим, нездатність слухати те, що дитині говорять, здатність до небезпечних дій, агресивність, грубість, обмовки, фізичне насилля [3].

Наше дослідження і практика доводить помилковість твердження про те, що відхилення у поведінці дітей молодшого шкільного віку – це лише прояв специфічних особливостей даного віку. Насправді ж, якщо вчасно не провести відповідну роботу по виявленню незначних відхилень у моральному розвитку, то в подальшому вони не тільки не зникнуть, а навпаки – нерідко підсилюються і проявляються у вигляді жорстокості, нечесності, схильності до крадіжок, неповаги до старших і однолітків, негативного ставлення до навчання та інших аномалій.

У нашому дослідженні ми дійшли таких висновків, що найхарактернішими складовими відхилень у поведінці першокласників є такі:

– неуспішність у рольовій грі як провідному виді діяльності, надання переваги предметним іграм перед рольовими, труднощі в інших видах діяльності;

– невміла, неправильна поведінка, пов’язана з недорозвитком, спотворене уявлення дитини про елементарні норми поведінки в групі однолітків. В основі такої поведінки лежить відсутність позитивних моральних зразків поведінки і стосунків у сім’ї, що негативно позначається на сформованості навичок колективної поведінки, рівні самооцінки й самоконтролі;

– непідготовленість до майбутнього навчання в школі, яка проявляється в невідповідності уявлень про навколишній світ вимогам віку, нерозвиненості психічних процесів, великих відставаннях у розвитку емоційно-вольової сфери, браку мотивації навчання, в невмінні виділити спеціальні навчальні завдання під час ігрової, продуктивної, трудової й пізнавальної діяльності.

Становище дитини з негативним проявом у поведінці у групі однолітків несприятливе. Як свідчать дослідження Я. Коломенського, і наші спостереження, тільки 40 % учнів з негативними проявами у поведінці приймають до себе, а 38 % лишаються ізольованими. Діти не бажають з ними гратися, ніколи не доручать ролі організатора чи лідера в грі; 16 % дітей з відхиленнями, самі рідко беруть участь у спільних іграх, а віддають перевагу самотнім іграм, навіть коли їх приймають у гру. Як правило, вони замкнуті, фізично слабкі.

Ми переконалися, що обов’язковою умовою ранньої профілактики має бути вчасне виявлення дітей з відхиленням у розвитку і поведінці. Практика свідчить, що діти з глибокими відхиленнями в розвитку не засвоюють звичайної навчальної програми, далі неуспішність перешкоджає формуванню позитивних міжособистісних стосунків з однолітками. Це

спричинює невротичний стан. Дитина стає збудливою, агресивною, що негативно позначається на вольовій сфері – знижується контроль над вчинками, що нерідко призводить до негативних проявів у поведінці.

У дослідженні ми акцентуємо увагу на тому, що до вивчення дітей з негативною поведінкою слід підходити дуже обережно й ретельно. Учителі нерідко припускаються серйозної помилки, аналізуючи негативні прояви дитини, а не шукаючи позитивних якостей особистості, на які можна покластися у вихованні.

Таким чином, анкетування та бесіди з батьками стосовно необхідності здійснення спеціальних заходів з профілактики негативних проявів у поведінці учнів показали, що 32 % батьків учнів молодших класів не замислювались над існуванням такої проблеми і не надавали їй значення, 54 % батьків учнів молодших класів знають про існування проблеми відхилень у поведінці, але вони не знають, яким чином з нею боротись, 88 % батьків підтвердили необхідність здійснення профілактичної діяльності у навчально-виховному процесі і запропонували свою допомогу [2; 3].

Ми дійшли висновку, що з метою підвищення ефективності профілактики негативних проявів у поведінці школярів, необхідна, з одного боку, чітка цілеспрямована робота педагогічного колективу, а з іншого – свідоме ставлення самих учнів до власної поведінки, формування соціально схвалюваної культури поведінки (культури мовлення, зовнішньому вигляду, дозвілля, здорового способу життя, цілеспрямованості, відповідальності, дисциплінованості тощо).

Під час діагностування учнів молодших класів високою результативністю характеризувалися методи спостереження, бесіди, спрощений варіант соціометрії, рольових та ділових ігор, малювання на пропоновану тему. Зокрема, ми використовували непряме (опосередковане) спостереження через учителів, батьків, за такою схемою: почуває себе вільно, розкуто, задоволений; допомагає іншим, підтримує, заохочує; пасивно підкоряється, погоджується; дає поради, хоча прислуховується до думки інших; висловлює свою думку, аналізує; намагається зрозуміти, просить пояснити; діє формально, не допомагає іншим; ухиляється від спільної діяльності, проявляє дратівливість; захищає себе, принижуючи інших; агресивний, нетерплячий, скрізь намагається бути лідером, схильний до бійок.

Метод бесіди дозволяє у процесі спілкування з учнем, його батьками та учителями отримати детальну інформацію про особистість дитини, його найближче оточення та ставлення до норм поведінки. Ефективність бесіди з молодшим школярем забезпечується дотриманням таких правил: установлення доброзичливої атмосфери; тривалість бесіди не більше 15–20 хвилин; кожне запитання передбачало досягнення певної мети; чіткість, лаконічність питань; питання не передбачали шаблонних відповідей [3].

Бесіди з учителем початкових класів ми проводили за таким планом:

що викликає труднощі у вихованні даного школяра; поведінка вдома та в школі; навчальна діяльність; коло захоплень та інтересів; які методи застосовувалися до цього школяра для його виправлення та які їх результати; умови проживання; стосунки з однолітками.

Особливо цікавими були бесіди з батьками школярів, які складалися з таких запитань: чи задоволені Ви поведінкою і навчанням своєї дитини?; що Вас турбує у поведінці учня; який режим дня у Вашої дитини? як вона їх виконує? які в учня домашні доручення?; чим займається школяр у свій вільний час; з ким товаришує?; який світ захоплень дитини?

За допомогою методики *«Незакінчені речення»* ми отримали інформацію про ставлення молодших школярів до батьків, стосунки у родині, ставлення до однолітків, прагнення, інтереси та нереалізовані можливості дітей, ставлення до навчальної діяльності, моральних норм.

У дослідженні ми дійшли висновку, що учні отримують задоволення і виявляють бажання навчатись тоді, коли: учитель на уроці грається з ними, вони мають можливість працювати в групах, обговорюють зміст, цілі і результати своєї діяльності, можуть висловити свою думку і бачать, що до неї прислухаються дорослі, вільно спілкуватись з іншими.

Розробляючи конкретну методику, ми базувалися на тому, що учні за рівнем підготовки не можуть засвоювати програмовий матеріал на однаковому рівні, в однаковому обсязі та темпі. Отже, постає необхідність диференціювати їх навчальне навантаження, ставити перед ними різні вимоги, застосовувати різні методи і підходи. При цьому обов’язково спиратися на природні дані, рівень підготовки до навчання в школі, бажання батьків і самих дітей.

Отже, першим кроком педагога у класному колективі (а відчуженість невстигаючих найгостріше і найяскравіше проявляється у початкових класах) має бути подолання відчуженості учня.

На профілактику негативних проявів у поведінці учнів початкових класів були спрямовані ефективні ігрові форми і методи. Особливого значення для профілактики негативних проявів у поведінці та формування просоціальної поведінки учнів початкових класів є гра як джерело гарного настрою, творчого потенціалу, невимушеної обстановки, цікавості та інтересу. Серед ігор продуктивними виявились наступні [1].

Рольова гра. Це метод навчання через практичні дії. Дитині пропонувалося програти якусь життєву ситуацію в залежності від ролі, котру вона одержує у відповідності до сюжету. Використання рольової гри дозволяє навчити учня необхідним життєвим навичкам, загалом навичкам відповідальної поведінки. Загалом ми використовували такі ігри: «Допоможи батькам», «Друг у біді», «Природа і ми», «Сім’я», «Як поводити себе у ризиковій ситуації», «День народження», «Друзі».

У дослідно-експериментальній роботі ми виявили, що рольова гра має велике значення у навчанні і розвитку учнів початкових класів. За

допомогою гри ми досягли значних успіхів:

– шляхом самоспостереження за іншими у грі, учні усвідомлюють не тільки свою поведінку, але й коригують поведінку своїх однолітків (ти робиш неправильно, так поводитись соромно, ти нас ображаєш та ін.);

– формуються навички культури поведінки, культури здоров'я, відповідальної поведінки, дисциплінованості, ввічливості, колективізму, негативного ставлення до шкідливих звичок, неуважності, брехні, бійок, агресивної поведінки;

– в учнів розвивається здатність розуміти, співпереживати і поважати навколишніх людей. У рольовій грі учні можуть подивитись на різні речі очима іншого, свідомо намагатися бути кращим, глибше розуміти почуття інших;

– спроба опанувати нові форми поведінки і випробувати себе в іншій ролі. Гра робить безпечною ситуацію, в якій дитина може дослідити нові засоби дій. Наприклад, пасивний учень може постаратися виконати вправу без страху бути осміяним. Рольова гра дозволяє школярам випробувати свої можливості і допомагає кожному знайти особисту лінію поведінки;

– навчитися ефективно спілкуватися, моделювати ситуацію;

– розвивати образну уяву;

– у рольовій грі найбільш легко коректувати негативні прояви у поведінці.

У кінці гри учитель разом із учнями обов'язково аналізує ролі дітей, прагне до усвідомлення дітей поводитись чемно, коректно, поважати інших, берегти своє здоров'я, уникати негативних проявів у поведінці.

Слід зазначити, що в іграх діють правила ігрової реальності – рівна відповідальність за прийняття рішень, обмін ролями, відсутність жорстокої режисури. Розігруються сюжети казок, причому вони підбираються таким чином, щоб їхні персонажі проявляли негативну поведінку, а дитина має реагувати на таку поведінку. При цьому, якщо учень робить це неадекватно, педагог підказує як потрібно вчиняти, але не прямо, а через роль того персонажу, котрого зображує за ситуацією дитина.

У процесі дослідження ми проводили різноманітні етичні бесіди із застосуванням ігрової діяльності. Мета і зміст таких бесід – нейтралізувати й попередити недостойні вчинки учнів, викликати вдоволеність від наданої комусь допомоги.

Отже, самі заняття будувалися так, щоб дитина без особливих зусиль, але послідовно і постійно оволодівала етичними знаннями й умінням застосувати їх у своєму житті і спілкуванні з оточуючими. Вікові особливості дітей вимагають, щоб такі заняття проводились у захоплюючій формі, були емоційними, методично різноманітно побудовані, насичені прикладами і конкретними фактами. Вони не повинні перевищувати 30 хвилин. Найкраще їх проводити 2–3 рази на тиждень в режимі групи продовженого

дня. Скажімо, як один з варіантів цих бесід можна запропонувати етичні завдання «В школу», «Магазин», «В театр», «Гості», «Тато, мама і я дружня сім'я». За умовами гри діти бувають то в ролі вчителя, то учня, продавця, покупця, лікаря та ін. Ці заняття можуть проводитись у формі конкурсу, вікторини, змагання, інсценівки – вже залежить від вибору учителя і бажання учнів з обов'язковим залученням батьків.

Відповідаючи на запитання про правила поведінки або відповідальну поведінку (просоціальну), необхідність їх дотримуватись, 24 % учнів зазначали, що «всі люди у своєму житті керуються певними правилами», 35 % дітей 4-го класу вважали, що «діти повинні дотримуватись правил відповідальної поведінки, які від них вимагають дорослі».

Дослідження засвідчили, що зміст етичних бесід має бути спрямований на формування у школярів початкових класів установок на те, що сварки і конфлікти не можна вирішувати з позиції сили. Сильніший той, хто проявляє витримку і розум, виконує свої обіцянки перед батьками, вчителями і друзями, допомагає в сім'ї й несе покарання за підступність і зло. Такі бесіди мають вчити дітей бути не надміру високої думки про себе, визнавати свої помилки, просити вибачення, вчать милосердю і прагненню допомогти іншим. Головне навчити розуміти, що основна цінність для людини – це не матеріальні предмети, а її душа, і за погані вчинки треба відповідати. Вчити любити простоту і довірливість, формувати почуття єдності і поваги до всіх людей, прощати один одному, навіть після заподіяного зла, допомагати дітям не відступати перед труднощами.

Як правило, така робота приносить досить вагомі результати. Діти набувають здатності оцінювати свої вчинки, давати їм правильну оцінку.

Досвід профілактичної роботи у початкових класах свідчить про значні можливості попередження негативних проявів у поведінці серед учнів засобами гуманізації навчально-виховного процесу на ранньому етапі навчання.

Ефективною діяльністю є введення до структури уроків окремих завдань, вправ, вправлень, які сприяють профілактиці негативних проявів у поведінці школярів, формуючи при цьому просоціальну поведінку, та проведення нестандартних уроків, особливість яких полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке породжувало інтерес учнів, сприяє їх оптимальному розвитку та вихованню.

Серед комбінованих, нестандартних уроків, які сприяють ефективній профілактиці негативних проявів у поведінці, ми пропонували:

1. Уроки комунікативної спрямованості (уроки, усні журнали, уроки-діалоги), які передбачають використання максимально різноманітних мовних засобів, сприяють розвитку комунікативних умінь, розвивають мислення, пробуджують інтерес, перетворюючи малоцікаве повторення на захоплююче зіставлення точок зору.

2. Уроки-подорожі (зацікавлюють учнів, будять фантазію, розвивають творчі здібності, прикладом можуть слугувати музичні казки, музичні твори («Дитячий альбом» П. Чайковського, «Дитячий альбом Є. Гріга», музичні твори, «Таємниця цвіркуна, який живе за піччю»).

3. Уроки-ділові, рольові ігри (передбачають виконання ролей за певним сценарієм, імітація різнопланової діяльності, життєвих явищ).

4. Уроки драматизації (драматична гра, міні-опери, драматизація розповіді), спрямовані на розвиток співробітництва, єдності в навчальній групі.

5. Уроки-психотренінги.

Щодо позакласної роботи виховної діяльності, то найефективнішими у превентивному вихованні виявились: класні години на зразок: «Щонайдорожча в світі Україна», етичні бесіди «Золоті зерна народної мудрості», тематичні диспути: «Просто чи складно», розважальні вечори та ранки разом з батьками, постановка дитячих опер, змагання команд батьків, спортивні свята, свята малюнків на асфальті, екскурсії.

Отже, формування просоціальної поведінки молодших школярів у контексті профілактики негативних проявів у поведінці найбільш ефективно і результативно буде здійснюватись за допомогою таких форм, методів, прийомів, а саме: комбіноване використання елементів тренінгових (інтерперсональних умінь, розв'язання проблем, сприймання соціальних ситуацій, послаблення стресу) та терапевтичних технік (арт-казко-ігро-терапія), класичних дидактичних методів і прийомів, таких як бесіди, дидактичні ігри, а також методу ігрової дискусії.

Аналіз практичного досвіду роботи довів, що успіх будь-якої педагогічної діяльності, у тому числі спрямованої на профілактику негативних проявів у поведінці учнів, значною мірою залежить від впровадження новітніх технологій навчання і виховання у щоденну практику початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка : навч. пос. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – О. : ТОВ «Інтерпрінт», 2006. – 284 с.
2. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2008. – 375 с.
3. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія / Тетяна Федорченко. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2011. – 488 с.